

Miroslav Brandt:

Primjedbe u vezi s referatom »Postanak feudalizma u evropskim zemljama« Z. V. Udalcove i E. V. Gutnove, saopćene na XIII. međunarodnom kongresu povijesnih nauka u Moskvi (16—23. VIII. 1970).*

Neosporno je da je geneza feudalizma kompleksan fenomen; ona nije samo ekonomsko zbivanje za kojim se pasivno ili automatski vuče takozvana nadgradnja i formira socijalna i politička struktura. Kao što je ispravno rečeno u referatu Z. V. Udalcove i E. V. Gutnove (a on sam je sigurno rezultat izučavanjâ cjelokupne sovjetske medievistike o toj temi) — ta se geneza vrši u međusobnoj zavisnosti i uzajamnom utjecanju načina proizvodnje s gospodarskim, društvenim i političkim strukturama, ali to, dakako, nije interdepandansa fiksnih elemenata koji se kruto oformljeni među sobom miješaju, nego je to isprepletenost zbivanja koja teku, koja žive i postoje mijenjajući se.

Zbog toga je geneza feudalizma — kad je želimo proučavati kao povijest nastajanja određenih društvenih stanja u svoj njihovoj složenosti — zavisna o tome s kakve osnove kreće evolucija koja najzad dovodi do privredno-društvenog stanja koje imamo pravo nazivati feudalizmom, a isto je tako zavisna i o tome kakve se komponente (kvalitativno i kvantitativno) ulijevaju u tijek zbivanja što će dovesti do postojanja strukture koju imamo razloga nazivati feudalizmom.

Veoma je poznato i veoma često diskutirano pitanje povijesne regionalizacije geneze feudalizma s obzirom na udio komponenata koje se ulijevaju u tijek razvitka već od samog početka, kad evolucija tek polazi ususret feudalnoj budućnosti. Neosporno je da je jedna bila situacija u Italiji (ili Bizantiji), s njenim tradicijama privatnopravnog poretka i njenim kvantitativnim odnosom između stanovništva koje je napuštalo robovlasničke društvene odnose i stanovništva koje je napuštalo i prerastalo odnose kolektivnog društva s njegovim oblicima proizvodne organizacije. Otuda, prema periferiji Carstva, a i dalje, u oblastima daleko od njegovih granica, nižu se, u horizontalnoj statigrafiji, različite zone, obuhvaćajući i udaljene germanske i slavenske oblasti, koje u proces što će u budućnosti dovesti do postojanja feudalizma ne ulaze (kao što se to zbivalo u Italiji ili Bizantiji) s baštinom privatnovlasničkog velikog zemljoposjeda koji već počiva na klasnoj opreci između ljudi što kao

---

* Referat je objavljen u kongresnim materijalima kao posebna knjižica: Z. V. Oudaltzova et E. V. Goutnova, *La génèse du féodalisme dans les pays d'Europe*, Moscou 1970, 25 str.

proizvođači daju znatne viškove kao supstanciju od koje žive neproizvodni slojevi društva, i onih što su stekli pravno priznati položaj korisnika agrarnog proizvodnog rada.

Dok, s jedne strane, proces napuštanja klasičnog oblika robovlasničke latifundije unutar Carstva započinje, zapravo, već uskoro pošto je bio sazdan, tj. već od I/II. st. n. e., i ima karakter aktivnog traženja novih oblika privredne, pa stoga i društvene organizacije (radi se, naime, o uvođenju samostalne proizvodnje neposrednih proizvođača na parceliranom veleposjedničkom zemljištu), procesi koji se vrše izvan zona koje su već u Antici imale latifundijsko gospodarstvo imaju drukčiji smisao, jer ondje privatni zemljišni posjed tek u budućnosti treba da postane povijesnom pojavom.

Čim se, naime, u antičkoj privredi pokazalo da je akumulacija viškova proizvodnje uz sistem latifundijske proizvodnje s neslobodnom (i kvantitativno nedovoljnom) radnom snagom premalena i da vladalački sloj, vlast i država ne mogu održavati svoj potencijal blagostanja i moći na toj osnovici, društvo je moralo tražiti izlaz u novom podešavanju odnosa proizvođača i korisnika državnih i društvenih struktura. Evolucija socijalnog položaja nekoć neslobodnih proizvođača ususret takovome tipu proizvođača koji će samostalno proizvoditi, ali ostati obavezan na dažbine koje su znatno ublažene prema onima robovskima, značila je (za tu kategoriju proizvođača) društveni uspon. Na to približavanje modelu koji se nametao primjenom kolonatskog (zakupničkog) radnog odnosa vlastodršci su pristajali jer su, naočigled sloma antičke privredne, pa i političke strukture, ipak mogli očekivati doduše skromniju ali i sigurniju zemljišnu rentu s polja koja neće ostajati neobrađena. Ujedno, takve su koncesije obećavale da bi mogle biti lijek od socijalnih prevrata i neke vrste spas onoga što se u kasnoantičkim kataklizmama još moglo spasiti. Iskazujući smisao zbivanja iza faktičnih formi konkretnoga povijesnoga događanja, moglo bi se reći da je društvo, ugroženo propašću svoga eksploatatorskog sistema, nastojalo prestrukturirati svoje odnose u jedan novi oblik relativne ravnoteže, pri čemu su korisnici tuđega rada, da ne izgube sve, koncedirali faktično slobodniji privredni i društveni status proizvođačima, a proizvođači, da bi stekli više slobode, prihvatili su da i dalje ustupaju dio svoga rada, ali je taj dio, kad se sve sabere, bio znatno manji od totala što ga je nekoć oduzimao latifundijski robovlasnik.

Ali, kao što je poznato, u tu su se evoluciju na različite načine uključivali različiti narodi što su prodirali na teritorij Carstva, koje je povijest nazivala slobodnima jer su dolazili još uvijek u svojim društvenim organizacijama utemeljenima na proizvodnji bez privatnog vlasništva nad osnovnim sredstvima za proizvodnju. U posljednjih nekoliko desetljeća uvelike je objašnjen proces kojim su rodovska slobodna sela gubila ekonomsku samostalnost svojih čestica, pa zatim i svoju privrednu i društvenu nezavisnost. Pri tome se sama degradacija aloda i njihovo pretvaranje u vlasništvo »neradnih subjekata« ne može do kraja objasniti spontanom imovinskom diferencijacijom unutar slobodnih i nekoć ekonomski jednoobrazno strukturiranih sela. Stvaranje novoga društvenog poretka ne može se zamisliti bez rasta i utjecaja velikih zemljoposjeda koji su djelovali kao kristalizaciona središta nove društve-

ne polarizacije i podstrek daljnjim privrednim i društvenim kretanjima. Ali da bi ti zemljoposjedi mogli i do tada biti funkcionalni i čak propulzivni privredni faktor, netko ih je morao obrađivati. Tko? Nesumnjivo bivši robovi, bivši koloni i drugi nepotpuno slobodni ljudi, svagdje ondje gdje su ih kasna antika i rani srednji vijek baštinili od prošlosti. Ali drugdje, gdje gotovo i nije bilo drukčije radne snage osim slobodnih neposrednih proizvođača, članova slobodnih seoskih općina, nameće se dilema: da li je spontana ekonomska i socijalna degradacija slobodnih aloda i njihovo pretvaranje u čestice velikog zemljoposjeda moglo, u područjima gdje nije bilo antičke baštine, biti jedini i glavni put nastajanja i rasta velikih zemljoposjeda. S obzirom na to da u povijesnoj dokumentaciji nije poznat nikakav nasilni udar političkih vlasti kojim bi sloboda dotad slobodnih proizvođača bila načelno ukinuta, a proizvođačima nametnut novi društveni položaj zavisne radne snage na poljima velikaša, problem osnove po kojoj pripadnici vladalačkih slojeva ostvaruju pravo eksploatacije tuđega rada na obrađenoj zemlji koju smatraju »svojom« čini se da zahtijeva proširivanje uobičajenih objašnjenja. U tom pogledu veoma se privlačnom čini zamisao o evoluciji javnih dažbina slobodnih proizvođača u korist društva kao organizma koji priznaje i određene općenito važne djelatnosti za koje je svaki pojedini član društva zainteresiran i za koje taj slobodni pojedinac slobodno pristaje (po tradicionalnom uzusu koji postoji još u rodovskoj društvenoj praksi) da snosi dadžbinske i radne terete. Budući da je vrhovni društveni autoritet još u rodovsko-plemenskim odnosima (ili, kasnije, politička vlast) efektivni korisnik takvih slobodno odobranih prihoda, ta se vlast u tijeku vremena (možda čak i po uzoru na odnose i običaje koji su se sazdali na područjima s faktičkim državnim i privatnim veleposjedom i neslobodnom, poluslobodnom ili samo gospodarski zavisnom radnom snagom), mogla početi ponašati prema iskonski slobodnim dažbinskim i radnim obavezama kao da su obaveze koje proistječu iz ekonomskih i društvenih odnosa što su se formirali degradacijom aloda i njihovom asimilacijom servilnim ili kolonatskim česticama zemlje.

Takvim tretmanom iskonski »javnopravnih« dažbina, koje potječu iz rodovsko-plemenskih odnosa, društveno-politička vlast, koja i sama izrasta iz ustanova pretklasnog društva, postaje inicijatorom preinačavanja funkcije i smisla dažbinskih opterećenja, koja svojom formom mogu različito dugo ostajati jednaka svome prvobitnom, slobodnom obliku, sve dok njihova privredna i društvena bit ne učini očiglednom njihovu faktičnu jednakost s dažbinama i obavezama koje su temelj svakog drugog razvitka ususret ranofeudalnim oblicima eksploatacije rada neposrednih proizvođača.

Ovakva interpretacija mogućega puta u postanku privrednih odnosa feudalnog društva dopušta da drugačije gledamo na akte kronološki ranih darivanja »zemljoposjeda« što ih u unutrašnjosti europskog kontinenta vrše germanški ili slavenski vladari u korist dostojanstvenika koji ih okružuju i nose istaknute funkcije. Nemoguće je zamisliti da su darivanja teritorija zajedno s radnim teretima što ih obnašaju ljudi koji na njima žive značila dokidanje slobode i naprasno podvrgavanje slobodnih neposrednih proizvođača u ekonomsku i socijalnu zavisnost. Čini nam se da je — umjesto nezamislivih pučeva — bio moguć samo put preinačavanja tradicionalno uobičajenih i društveno pri-

hvaćenih obaveza, koje nisu načelno potirale slobodu, u dužnosti koje su, *via facti*, postepeno postajale nešto drugo nego što su bile: naime, ne više javno-pravne obaveze slobodnih ljudi, nego tereti u korist odličnika i nosilaca delegiranih društvenih i državnih funkcija, koji će — na nov način shvaćeni — i same te slobode degradirati i zamijeniti ekonomskom i socijalnom zavisnošću.

Kretanje ovakvim razvojnim putem moglo se, u područjima gdje su se vršile različito dozirane sinteze napuštanja robovlasničkog društvenog poretka i napuštanja ustanova rodovsko-plemenskog društva, susreti s daljnjom evolucijom sintezom stvorenih odnosa, pa se čak s njome i isprepletati. Ali izvan tih područja, ono je ostvarivalo samostalnu i osebujnu evoluciju napuštanja samih rodovsko-plemenskih društvenih odnosa i kretanja ususret feudalizaciji (ako time, dakako, razumijevamo privrednu i socijalnu bit te društvene formacije, u kojoj će se uporedice i sama vladalačka klasa u sebi strukturirati svojim karakterističnim pravnim i društvenim normama). Takva evolucija, koja polazi izravno od razgradnje i napuštanja rodovskih društvenih odnosa, ima svoju paralelu u procesu formiranja tzv. azijskog načina proizvodnje, koji je intenzivno proučavan u tijeku posljednjih godina u krugovima marksističkih povjesničara i teoretičara Mađarske, Francuske i Demokratske republike Njemačke i koji je, kako se čini, onaj povijesni put kojim se formirao feudalni društveni odnos u većini izvaneuropskih zemalja.

S V E U Č I L I Š T E U Z A G R E B U

R A D O V I
F I L O Z O F S K O G F A K U L T E T A
O D S J E K Z A P O V I J E S T

7—8

Miroslav Brandt: Dualističko-gnostička religija Tolteka
Tomislav Raukar: Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljeću
Josip Adamček: Pobuna seljaka u Donjoj Bakvi (1479)
Ljubo Boban: Nacrt Ustava grupe zagrebačkih intelektualaca (1937)
Osvrti

Z A G R E B

1969/70

S V E U Č I L I Š T E U Z A G R E B U

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST

7—8

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST 7—8

ZA SADRŽAJ PRILOGA ODGOVARA AUTOR. — UREDNIK Dr Ljubo BOBAN

ŠTAMPARSKI ZAVOD »OGNJEN PRICA«, ZARGE 1970.